

ЕКОЛОГІСТСЬКІ ПОЛІТИЧНІ РУХИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

ECOLOGISTIC POLITICAL MOVEMENTS IN UKRAINE: PROBLEMS OF INSTITUTIONALIZATION

Тимченко М.М.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті автор аналізує особливості розвитку екологістських рухів в Україні та проблеми їх інституціоналізації на сучасному етапі. Розглядаючи європейський досвід, можна побачити, що політичні рухи екологістського спрямування у різні часи переживали як піднесення, так і гострі ідеологічні й організаційні кризи, але згодом вони виробили власну ідеологічну доктрину, яку окреслили «третім» шляхом і зайняли власну ідеологічну нішу. Сьогодні екологістські політичні партії мають парламентське представництво у багатьох країнах Європи та мають свою фракцію у Європарламенті.

Що стосується України, то тут також можна було спостерігати хвилеподібний процес виникнення й інституціоналізації екологістських зелених рухів, але його супроводжувала низка проблем, серед яких можна виділити: політичну неоднорідність екологістських рухів і їх залежність від різних центрів впливу; домінування у політичній свідомості економічних проблем над екологічними; відсутність підтримки з боку державних структур; локалізація більшості екологістських рухів у межах конкретного регіону; екологічний світогляд тільки знаходиться на етапі трансформації у політичну ідеологію.

Однак екологістські рухи сучасної України здійснюють активну діяльність, яка має такі форми: участь у розробці екологічних складових передвиборчих програм, для партій, котрі мають парламентське представництво; участь у природоохоронних проектах, які реалізують міжнародні екологістські організації; боротьба з будівництвом екологічно небезпечних об'єктів і контроль за господарською діяльністю вже наявних; підготовка аналітичних матеріалів які стосуються проблематики захисту довкілля; проведення роз'яснювальних заходів серед населення, що дозволяє значно підвищити рівень екологічної культури (сортування побутових відходів, бережне поводження із природними ресурсами, відмова від користування певними товарами).

Тому можна вважати, що екологічний світогляд в Україні поки що знаходиться на стадії вироблення чіткої ідеологічної доктрини та пошуку свого місця в ідеологічному спектрі сучасної України. Враховуючи поступовий процес інтеграції України у європейський політико-культурний простір, можна зробити висновок, що цінності екологізму знайдуть своє місце у системі цінностей українського суспільства.

Ключові слова: екологізм, «зелений» політичний рух, політичні партії, політична участь, інституціоналізація.

In the article the author analyzes the peculiarities of the development of environmental movements in Ukraine and the problems of their institutionalization at the present stage. Examining the European experience, one could see that environmental political movements at different times experienced both ups and downs and sharp ideological and organizational crises. But later they developed their own ideological doctrine, which they outlined in the "third" way and occupied their own ideological niche. Today, environmental political parties have parliamentary representation in many European countries and have their own faction in the European Parliament.

As for Ukraine, it was also possible to observe a wave-like process of emergence and institutionalization of ecological green movements, but it was accompanied by a number of problems. Among the problems that hindered the emergence of a powerful environmental movement in Ukraine are: the political heterogeneity of environmental movements and their dependence on different centers of influence; dominance in the political consciousness of economic problems over environmental ones; lack of support from government agencies; localization of most environmental movements within a particular region; the ecological worldview is only at the stage of transformation into a political ideology.

But despite the existing problems, environmental movements in modern Ukraine are active, which takes the following forms: participation in the development of environmental components of election programs for parties that have parliamentary representation; participation in environmental projects implemented by international environmental organizations; combating the construction of environmentally hazardous facilities and controlling the economic activities of existing ones; preparation of analytical materials related to environmental issues; Carrying out explanatory measures among the population, which allows to significantly increase the level of ecological culture (sorting of household waste, careful management of natural resources, refusal to use certain goods).

Therefore, we can assume that the ecological worldview in Ukraine is still at the stage of developing a clear ideological doctrine and finding its place in the ideological spectrum of modern Ukraine. Given the gradual process of Ukraine's integration into the European political and cultural space, it can be concluded that the values of environmentalism will find their place in the system of values of Ukrainian society.

Key words: environmentalism, "green" political movement, political parties, political participation, institutionalization

Постановка проблеми. Політичні рухи екологістського спрямування в їх сучасному вигляді виникли у Європі у другій половині ХХ ст. Саме у цей період з'явилися численні дослідження, присвячені екологічній проблематиці, як на глобальному (Римський клуб), так і на національних рівнях. Почали з'являтися численні екологічні рухи, які згодом перетворилися на політичні партії.

Український дослідник О. Андрос трактує екологізм як особливий тип світогляду, що ґрунтується на декілька постулатах, а саме: взаємозв'язку, а не протистоянні між людиною та природою; активної позиції у відстоюванні своїх екологічних прав, які є частиною визначальних природних прав людини; наукової обґрунтованості й аргументації як основоположного моменту у виробленні системи взаємовідносин людини та природи [2, с. 47].

У процесі становлення європейські екологістські рухи пройшли декілька етапів, які у кожній країні мали свої національні особливості.

Перший етап охоплював країни Західної Європи та припадав на 70-ті – поч. 80-х рр. Для нього є характерним страх перед демографічною кризою та розростання широкого протестного руху проти атомної енергетики. На початку 80-х рр. екологістські рухи знизили свою активність, що було зумовлено рішенням урядів окремих країн, щодо призупинення розвитку атомної енергетики. Отже, сталося певне нівелювання проблеми, яка була центральним гаслом цих рухів.

На другому етапі почали утворюватися коаліції між екологістськими рухами й об'єднаннями «лівого» спрямування, котрі дотримувалися антивоєнних та антиглобалістських позицій, але окремі групи «зелених» залишалися поза політикою і не використовували у своїй діяльності «ліві» гасла. Згодом почала поширюватися тенденція до розчарування у класичних ідеологіях, і це прискорило процес формування незалежних екологічних партій [9].

Сьогодні партії «зеленого» спрямування діють у багатьох країнах, таких як Велика Британія, ФРН, Австрія, Італія, Японія та ін. Вони беруть участь не тільки у виборчих кампаніях локального та національного рівнів, але і мають своє представництво у Європарламенті.

На відміну від традиційних європейських партій, «зелені» ставлять собі за мету перетворення економічних і соціальних структур із метою досягнення гармонії між природою та суспільством.

Якщо досліджувати європейський континент, то найбільш впливовою екологістською партією є партія «зелених» у ФРН. Як і більшість політичних партій, вона утворилася шляхом злиття різних громадських рухів. Потім було утворено Федеральну спілку громадянських ініціатив із метою захисту навколишнього середовища, а на початку 80-х з'явилася загальнонаціональна Партія «зеле-

них», основу якої становили активісти «Руху проти атомної енергетики». Нині німецька Партія «зелених» є одним із найактивніших учасників політичного життя, має своє представництво у Бундестазі та бере активну участь у формуванні правлячих коаліцій.

Також у цьому контексті варто згадати про «зелені» партійні структури наднаціонального рівня. У 2004 р. було створено Європейську партію «зелених», котра об'єднує представників національних партій країн-членів ЄС. Програмні положення європейських зелених базуються на проблемах атомної енергетики, захисті прав споживачів і підвищенні політичної участі жінок. Нині ця структура об'єднує 35 партій із 31 країни [6].

Що стосується українського партійно-політичного спектру, то сучасні екологістські рухи беруть свій початок із часів «перебудови» у СРСР. Враховуючи те, що Україна пережила одну з наймасштабніших екологічних катастроф ХХ ст., а саме аварію на Чорнобильській АЕС, питання створення екологістських рухів стало особливо актуальним. Історично першою такою організацією можна вважати «Зелений світ», яка виникла у 1987 р. Період кінця 80-х – початку 90-х рр., можна вважати періодом розквіту екологістських рухів, але дуже скоро у цій ідеологічній ніші почав спостерігатися явний занепад. Серед причин, що призвели до кризових явищ в екологічному русі, виділяють: організаційний розкол у багатьох «екологістських» структурах; відсутність державної підтримки; економічну кризу, котра викликала у суспільстві апатію до екологічних проблем.

У другій половині 90-х рр. було можна було спостерігати певну активізацію громадських об'єднань «зеленого» спрямування, які мали широкі міжнародні зв'язки, почали використовувати сучасні засоби комунікації, брати участь у міжнародних проєктах і переймати європейський досвід природоохоронної діяльності. Саме у цей період «зелені» рухи домоглися закриття низки небезпечних виробництв, військових об'єктів, блоків АЕС і відіграли помітну роль у прийнятті Верховною Радою України мораторію на спорудження нових блоків АЕС [1]. Що стосується парламентського представництва «зеленого» руху, то тут варто згадати, що на парламентських виборах 1998 р. Партія Зелених України отримала більше 5% голосів виборців, що дало їй змогу подолати прохідний бар'єр та утворити фракцію, до складу якої увійшло 19 депутатів, але починаючи з 2000-х рр. активність «зеленого» руху на національному рівні пішла на спад, про що свідчать подальші виборчі кампанії різних рівнів.

Сьогодні ми можемо спостерігати велику кількість рухів «зеленого» спрямування, котрі переважно діють на локальних рівнях. Серед форм політичної участі даних рухів, можна виділити:

участь у діяльності громадських рад, які створено на базі міністерств, органів державної влади та місцевого самоврядування; проведення екологічного аудиту небезпечних виробництв та підприємств; створення аналітичних доповідей із питань екологічних загроз та раціонального природокористування; участь у виборах до представницьких органів локального рівня (у деяких місцевих радах, «зелені» рухи мають своє представництво); співпраця з екологістськими організаціями які діють на території ЄС.

Незважаючи на дуже суттєві проблеми екологічного становища сучасної України (затоплення шахт на Донбасі, незаконний видобуток бурштину, вирубка карпатських лісів, забруднення головних водних артерій України, численні проблеми у сфері утилізації побутового сміття), дані соціологічних досліджень свідчать, про те що екологічні проблеми для переважної більшості українців є вторинними щодо економічних проблем [5], але ми можемо спостерігати постійно зростаючий рівень екологічної культури й екологічної свідомості в українському суспільстві, неурядові організації «зеленого» спрямування проводять ефективну роз'яснювальну роботу серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інституціоналізації екологістських рухів у межах українського партійно-політичного спектру відображена у працях багатьох українських дослідників, серед останніх можна виділити О. Андроса, котрий є автором монографії «Екологістські рухи в сучасному політичному процесі». У цій праці досліджуються особливості процесу інституціоналізації екологістських рухів у країнах Європи та США й окреслено проблеми цього процесу в Україні [2].

Цікавою є праця А. Головка «Екологізм як світоглядно-ідеологічне підґрунтя осмислення природоохоронної діяльності», у якій розглядається процес виникнення та трансформації ідеології екологізму протягом ХХ ст. [3].

Також важливою складовою частиною джерельної бази дослідження є стаття М. Алексієвець «Екологічний рух в Україні: історична ретроспектива, сучасність і перспективи», у якій проаналізовано ключові етапи становлення екологістського руху в Україні, окреслено проблеми взаємодії «зелених» НУО з органами державної влади та політичними партіями [1].

Також у рамках нашого дослідження активно застосовувалися зарубіжні джерела, аналітичні документи та статистичні дані, присвячені процесам інституціоналізації «зелених» рухів у країнах ЄС і США. Досліджуючи зарубіжний досвід діяльності екологістських рухів, можна окреслити певні рекомендації для рухів, які здійснюють свою діяльність у межах українського політичного простору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При дослідженні процесів інституціоналізації екологістських рухів в Україні особливу зацікавленість викликають процеси взаємодії «зелених» рухів і політичних партій, роль екологістських рухів у підвищенні екологічної культури українського суспільства та проблеми їх взаємодії з європейськими рухами та наднаціональними неурядовими організаціями «зеленого» спрямування. Ця проблематика активно досліджується вітчизняними вченими, але деякі її складові частини потребують конкретизації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проблематика розвитку й інституціоналізації екологістських рухів в українському партійно-політичному спектрі викликає необхідність постановки таких дослідницьких завдань:

- виявити причини ідеологічної та структурної роздробленості екологістського руху в Україні;
- розглянути процеси взаємодії екологістських рухів України з європейськими рухами та міжнародними організаціями «зеленого» спрямування;
- визначити роль і місце екологізму в ідеологічному спектрі українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від країн Західної Європи, у більшості з яких політичні рухи «зеленого» спрямування здійснювали активний вплив на вироблення державної політики у сфері захисту довкілля, у країнах Центральної та Східної Європи ці рухи не отримали такого поширення. У постсоціалістичних і пострадянських країнах домінуючі позиції зберігають партії консервативного, ліберального та соціал-демократичного спрямування.

Причини такої слабкості екологістських рухів у цьому регіоні:

- асоціація екологістських рухів із політичними рухами «лівого» спрямування, які не користуються високою популярністю у країнах Східної Європи;
- у деяких посткомуністичних і пострадянських країнах ці рухи мали статус природоохоронних організацій і не мали політичної суб'єктності;
- локалізація екологістських рухів на рівні окремих регіонів без належного загальнонаціонального представництва.

За останніми даними, в Україні діє більше чотирьохсот громадських рухів екологістського спрямування, а Міністром зареєстровано дев'ять політичних партій, котрі дотримуються «зелених» ідеологічних засад. До найбільш впливових громадських об'єднань можна віднести Всеукраїнську екологічну лігу, Українське товариство охорони природи, Українську екологічну асоціацію «Зелений світ», Національний екологічний центр України та ін. [2, с. 147].

Серед політичних партій у різні часи проявляли електоральну активність: Партія Зелених

України (ПЗУ), Зелена екологічна партія України «Райдуга», Політична партія «Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%»», Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна», «Всеукраїнська Політична партія – Екологія та Соціальний захист», Народна Екологічна партія, Українська партія «Зелена планета», Політична партія «Зелені» [7].

Український дослідник М. Кисельов, аналізуючи діяльність екологістських рухів, наголошує на тому, що вони є представниками інтересів демократично налаштованої частини населення і виконують низку важливих функцій, а саме: стають основними суб'єктами процесу екологізації, що повинен охопити усі сфери життя українського суспільства; є реальною дійовою силою, що спрямовує зусилля на формування екологічної свідомості та культури громадян України; здійснюють контроль за діяльністю різноманітних структур влади і створюють своєрідну опозицію і спротив намаганням монополізувати прийняття і реалізацію рішень [4].

Як стверджує О. Стегній, Україна постійно перебуває на стадії формування загальнонаціональної екологістської партії, яка досі не створена. У своїх працях він критикує такі структури як Партія Зелених України (ПЗУ), які, на його думку, є залежними від великого капіталу й у своїй діяльності застрягли у 90-х рр. Це є прямим наслідком специфіки соціального становища українського суспільства першого етапу незалежності, протягом якого населення не приділяло увагу проблемам довкілля [8, с. 16].

Сьогодні український екологістський рух має такі особливості:

- локалізацію екологістських рухів у межах окремих регіонів, де наявні суттєві проблеми екологічного характеру;
- появу нового покоління «зелених» активістів, котрі використовують сучасні засоби комунікації у своїй безпосередній діяльності;
- підвищення рівня взаємодії між українськими екологістськими рухами та європейськими «зеленими» організаціями, що значно сприяє отриманню грантів на реалізацію природоохоронних проектів.

Спостерігаючи за діяльністю екологістських рухів сучасної України, можна виділити причини, які заважають їм перетворитися на загальнонаціональні політичні партії. По-перше, сучасні зелені рухи обрали для себе роль активного критика органів державної влади та традиційних політичних партій. По-друге, вони стали джерелом кадрів для наявних політичних партій, і в межах цих структур відповідають за екологічний напрям їх діяльності. По-третє, локалізація «зелених» рухів на рівні окремих регіонів сприяла формуванню громадянського суспільства на локальному рівні, що є ефективним інструментом здійснення

громадянського контролю. Ну і четвертим важливим фактором є те, що українські екологістські рухи здебільшого націлені на отримання грантів з метою реалізації конкретних природоохоронних проектів, які мають локалізований характер.

Також варто зазначити, що сучасний ідеологічний вакуум, який є характерним не тільки для України, але і для багатьох країн ЄС, поки що не дозволяє вести мову про перетворення екологістського світогляду у цілісну ідеологічну доктрину, яка знайшла своє місце у ідеологічному спектрі країн Західної Європи.

Якщо на прикладі країн Західної Європи, ми можемо бачити, що екологізм спочатку розвивався як світоглядна ідеологія з подальшим перетворенням на політичну ідеологію, яка сьогодні ставить за мету комплексне вирішення як соціальних, так і екологічних проблем, поступово стаючи втіленням концепції «третього шляху», котрі знаходиться поза межами традиційного розподілу на «правий» і «лівий» ідеологічний спектр, то в Україні ми можемо спостерігати регулярні закиди у бік екологістських рухів про те, що вони є виразниками інтересів окремих фінансово-промислових груп.

Виходячи із цього, можна стверджувати, що партії та рухи екологістського спрямування, незважаючи на певну структурну й ідеологічну роздробленість, виконують у рамках української політичної системи низку важливих функцій, а саме: здійснюють мобілізацію населення навколо вирішення актуальних проблем екологічного характеру; виступають у ролі буфера між «традиційними» ідеологіями з метою пошуку компромісу у тих питаннях, які більшістю населення вважаються позаполітичними; здійснюють соціалізацію молоді навколо сучасних проблем екології, шляхом залучення до різного роду природоохоронних заходів і дискусій всередині організацій.

Враховуючи те, що Україна поступово інтегрується у європейський політико-економічний простір, постає потреба у появі принципово нових партійних структур, що мали би чітко сформульовану ідеологію, яка спирається на ідеї екологізму та є орієнтованою на широкі маси населення.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що в рамках українського партійно-політичного спектру існує досить велика кількість суспільно-політичних рухів і партійних структур, котрі дотримуються ідеологічних засадах екологізму, але проблеми взаємодії суспільства та навколишнього середовища, природоохоронна діяльність та інші цінності «зеленої» ідеології не стали актуальними для значної частини українського суспільства. Це зумовлено низкою причин, серед яких можна окреслити: проблеми економічного характеру, які відтісняють на другий план

проблеми навколишнього середовища; високий ступінь недовіри до партійних структур і їх залежність від різних груп інтересів; «вузька спеціалізація» екологістських рухів, яка охоплює незначну кількість виборців.

Але можна сподіватися, що поступова інтеграція України до європейського політико-культурного простору призведе до підвищення рівня екологічної культури населення, актуалізації проблеми захисту довкілля та появи партійних струк-

тур екологістського спрямування, які будуть мати масовий характер та чіткі ідейні засади.

Перспективами дослідження цієї проблематики вважаємо: взаємодію українських екологістських рухів із наднаціональними неурядовими організаціями «зеленого» спрямування; особливості взаємодії органів влади й екологістських рухів на локальному рівні; діяльність екологістських рухів у сфері підвищення екологічної культури населення України та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Екологічний рух в Україні: історична ретроспектива, сучасність та перспективи. *Чтиво* : веб-сайт URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksiiievets_Mariia/Ekolohichnyi_rukh_v_Ukraini_istorychna_retrospektyva_suchasnist_i_perspektyvy.pdf?PHPSESSID=14d4o55tak97dkbuusqaqlpt56. (дата звернення 13.10.2021)
2. Андрос О.Є. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі : монографія. Київ : Стилос, 2012. 206 с.
3. Головка А.Л. Екологізм як світоглядно-ідеологічне підґрунтя осмислення природоохоронної діяльності. *Матеріали VIII-их наук. читань присвяч. пам'яті акад. В. Копейчикова*. 2014. С. 53–56.
4. Кисельов М.М. Понятійний апарат та закони сучасної екології : навчальний посібник. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2008. 184 с.
5. На грани катастрофи. Пять крупнейших экологических проблем Украины. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/10/22/7229683/> (дата звернення: 11.10.2021) .
6. Новая философия экологии для Украины. *Екологія. Право. Людина* : веб-сайт. URL: <http://epl.org.ua/environmental-news/novaya-filosofiya-ekologii-dlya-ukrainy> (дата звернення 6.11.2021)
7. Реєстр політичних партій Міністерства юстиції України. *Міністерство юстиції України*: веб-сайт. URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/499> (дата звернення 16:10.2021).
8. Стегній О.Г. Інституціоналізація екологічних інтересів у суспільстві соціогенних ризиків : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2002. 380 с.
9. Rudig W. Peace and ecology movements in Western Europe. *West Europe politics*. L., 1988. Vol. 11. P. 26–39. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402388808424663> (дата звернення: 9.11.2021).